

JERZY GRZYBOWSKI

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0002-7359-487X

BIAŁORUSKA KOMISJA WOJSKOWA: POWSTANIE I DZIAŁALNOŚĆ (1919–1921)

Zagadnienie stosunków polsko-białoruskich w zakresie wojskowości w czasie wojny polsko-bolszewickiej było już przedmiotem badań zarówno w Polsce, jak i na Białorusi. Jednak wiele aspektów tego problemu nadal wymaga głębszych badań. Należą do nich próby tworzenia białoruskich oddziałów wojskowych u boku Wojska Polskiego, związanych z Białoruską Komisją Wojskową (BKW). Jak słusznie zauważyła Joanna Gierowska-Kołałaur, problem utworzenia i funkcjonowania BKW obrósł wieloma mitami, co należy uznać za skutek zarówno niewielkiej ilości zachowanego materiału źródłowego, jak i uprawiania przez lata rozmaitych, rozbieżnych polityk historycznych¹. Celem tej publikacji jest próba ukazania powstania i działalności BKW. Podstawą tego opracowania są w źródła archiwalne wytworzone zarówno przez stronę polską, jak i białoruską.

W latach 1919–1921 ziemie Białorusi stały się jednym z głównych terenów walk między odrodzonym państwem polskim a Rosją bolszewicką. Wówczas przez ten obszar kilkakrotnie przetoczył się walec wojenny. Siłą rzeczy miejscowa ludność została zaangażowana w ten konflikt. Stosunek Białorusinów do walczących stron był zróżnicowany². Podzieleni pod względem stosunku do Polski byli również politycy białoruscy skupieni wokół struktur proklamowanej w marcu 1918 r. w Mińsku Białoruskiej Republiki Ludowej (BRL). Część działaczy białoruskiego obozu niepodległościowego wiązała z Polską nadzieję w walce o niezależny białoruski byt państwowy. Do grona zwolenników współpracy z Polską należeli tacy działacze białoruscy, jak Antoni Łuckiewicz, Paweł Aleksyuk, Arkadiusz Smolicz, Bronisław Taraszkiewicz i inni. Propolska orientacja polityków białoruskich była wynikiem zimnej politycznej kalkulacji. Działacze białoruscy zdawali

¹ J. Gierowska-Kołałaur, *Białoruska Komisja Wojskowa w świetle materiałów przechowywanych w Fundzie Trofejnym w Moskwie*, „Nowy Prometeusz” 2018, nr 11, s. 129.

² *Stłcki zbrojny czyn 1920 h. u dokumentach i uspaminach*, red. A. Hieś, U. Lachouski, U. Michniuk, Mińsk 2006, s. 347; Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego (PAOB), F. 2031, op. 1, t. 69, Protokół przesłuchania T. Chwiedoszczeni, 25 IX 1921, k. 59.

sobie sprawę z niemożności realizacji białoruskich postulatów narodowych w oparciu wyłącznie o własne siły. W związku z tym gorączkowo rozglądano się za sojusznikiem, który mógłby przyczynić się do urzeczywistnienia białoruskich aspiracji niepodległościowych. Na początku 1919 r. Warszawa znalazła się w polu widzenia działaczy BRL. Nastroje polonofilskie nasiliły się zwłaszcza w połowie tego roku, gdy stało się jasne, że uczestnicy konferencji pokojowej w Paryżu nie biorą pod uwagę możliwości utworzenia niezależnego państwa białoruskiego. W tym samym czasie wojska polskie odniosły szereg sukcesów militarnych na wschodzie, zajmując większość ziem Białorusi. Wszystko to utwierdziło niektórych działaczy białoruskich w przekonaniu, że Polska staje się poważnym graczem w regionie, od którego zależy przyszłość ziem białoruskich³.

7–8 czerwca 1919 r. w Wilnie odbył się zjazd białoruski Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny (przewodniczącym był Paweł Aleksyuk), na którym z jednej strony potwierdzono wolę utworzenia państwa białoruskiego, z drugiej zaś uznano Wojsko Polskie za przyjacielskie, dzięki któremu Białoruś została wyzwolona od okupacji bolszewickiej. Zjazd wybrał Białoruską Radę Centralną Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny (BRCWiG) (na przewodniczącego wybrał Klaudiusza Duża-Duszeńskiego), która została uznana przez stronę polską za jedyną legalną reprezentację białoruską. W 1919 r. w Warszawie i Mińsku miał miejsce szereg spotkań polityków białoruskich z naczelnikiem państwa Józefem Piłsudskim i jego przedstawicielami, których celem było zacieśnienie współpracy polsko-białoruskiej. Działacze białoruscy złożyli deklarację lojalnościową wobec Polski⁴.

Tymczasem stanowisko polskie w kwestii przyszłości ziem białoruskich dla Białorusinów było niejasne i niespójne. W historiografii przedmiotu utrwalił się pogląd o dwóch zasadniczych opcjach – endeckiej i piłsudczykowskiej. Zwolennicy narodowej demokracji opowiadali się za inkorporacyjną koncepcją rozwiązania kwestii białoruskiej. Tymczasem zwolennicy Józefa Piłsudskiego przeciwstawiali powyższej koncepcji własne – federacyjną. Plany te miały uwzględnić powstanie niezależnych państw (Litwy, Ukrainy), związanych unią z Polską. Za realizacją tych planów przemawiały względy bezpieczeństwa, a przede wszystkim stałe zagrożenie rosyjskie. Obie wspomniane koncepcje tylko na pierwszy rzut oka były z sobą sprzeczne; w rzeczywistości miały wiele wspólnego. Zarówno jedna, jak i druga zakładała zapewnienie Polsce silnej pozycji w regionie. Różnice polegały tylko na doborze środków umożliwiających realizację tego celu. Różnice zarysowywały się także na tle stosunku do ludności białoruskiej. Zwolennicy Romana Dmowskiego nie widzieli potrzeby pozyskania Białorusinów do celów politycznych i byli gotowi do podzielenia się z Rosją obszarem białoruskim w zamian za trwałą pokój. W odróżnieniu od polityków endecji Piłsudski nie wykluczał utworzenia bliżej nieokreślonej formy autonomii białoruskiej na wschód od Grodzieńszczyzny i Wileńszczyzny (np. na Mińszczyźnie). U podstaw tej koncepcji Piłsudskiego leżało dążenie do odsunięcia Rosji jak najdalej na wschód. Idea federacyjna nie była jednak celem samym w sobie, lecz narzędziem w realizacji powyższego

³ A. Czarniakiewicz, *Czuży siarod czużych. Pawieł Aliaksiuk i bielaruskija „pałanaflity”*, Mińsk 2017, s. 80–105.

⁴ O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923*, Białystok 1995, s. 121–122; A. Czarniakiewicz, *Czuży siarod czużych...*, s. 80–105.

celu. Był to jeden z możliwych scenariuszy rozwoju sytuacji, który brał pod uwagę naczelnik państwa polskiego⁵.

Niemniej stosunki między Piłsudskim i „polonofilami białoruskimi” nie były wolne od problemów i nieufności. Działacze białoruscy oczekiwali, że Warszawa zacznie traktować ich jak partnerów politycznych w walce z Rosją i uzna podmiotowość BRL. Białoruskie postulaty niepodległościowe były jednak uważane przez Piłsudskiego za przedwczesne. Marszałek zdawał sobie sprawę z tego, że w odróżnieniu od sąsiadów – Litwy i Ukrainy – na Białorusi hasła niepodległościowe nie cieszyły się poparciem szerokich mas społecznych. W oczach marszałka BRL uchodziła bardziej za fikcję niż rzeczywistość polityczną. Zważywszy na powyższe okoliczności, Piłsudski nie śpieszył się z uznaniem państwa białoruskiego, uzależniając ostateczne rozwiązanie tej kwestii od bieżącej sytuacji międzynarodowej i militarnej. Należy dodać, że naczelnik państwa polskiego nie traktował kwestii białoruskiej w oderwaniu od spraw Litwy. Biorąc pod uwagę słabość ruchu białoruskiego, marszałek widział przyszłość ziem Białorusi w składzie unii litewsko-białoruskiej⁶.

Utrzymywani w niepewności co do przyszłości ich kraju działacze białoruscy odbierali powściągliwość Warszawy jako przejaw złej woli i brak chęci liczenia się z białoruskimi aspiracjami narodowymi. W związku z tym kryzys we wzajemnych relacjach pogłębiał się i wkrótce przerodził się w impas. W efekcie coraz więcej polityków białoruskich porzucało nadzieję na realizację swoich postulatów politycznych w oparciu o Polskę. W grudniu 1919 r. w Mińsku dokonał się ostateczny rozłam na zwolenników orientacji propolskiej i prolitewskiej, w wyniku którego powstały dwie białoruskie reprezentacje polityczne – Rada Najwyższa BRL (jej prezes był Antoni Łuckiewicz) i Ludowa Rada BRL (jej z kolei prezesem był Waław Łastowski)⁷. Władze w Kownie aktywnie rozgrywały kartę białoruską. Politycy litewscy wykorzystali zwolenników Łastowskiego do walki z Polską o Wilno i Wileńszczyznę. W zamian za poparcie finansowe i organizacyjne władze w Kownie oczekiwały, że Białorusini jako rdzenni mieszkańcy tych ziem zadeklarują wolę przyłączenia ich do Litwy, a nie do Polski⁸.

Tymczasem propolsko nastawieni działacze białoruscy skupieni wokół Rady Najwyższej BRL kontynuowali współpracę z Warszawą. Do kontaktów polsko-białoruskich

⁵ A. Nowak, *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Kraków 2001, s. 250–253.

⁶ Problem stosunków polsko-białoruskich w omawianym okresie już był przedmiotem badań. Por. L. Lewandowski, *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XI 1918–IV 1920)*, Warszawa 1962; K. Gomółka, *Polskie ugrupowania polityczne wobec kwestii białoruskiej 1918–1922*, Warszawa 1989; K. Gomółka, *Miedzy Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918–1922*, Warszawa 1994; R. Łażko, *Sproby zakluczenia białoruska-polska sajuza u 1919 h.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2001, z. 15, s. 56–64; D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010; J. Januszewska-Jurkowska, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice 2010; A. Czarniakiewicz, *Naradżennje biełaruskaj Harodni: Z historyi nacyjanalnaŭa ruchu 1909–1939 hadou*, Mińsk 2015; *Węzeł polsko-białoruski 1918–1921. Dokumenty i materiały*, red. W. Materski, Warszawa 2018.

⁷ D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010, s. 484–486.

⁸ Więcej zob.: E. Gimžauskas, *Baltarusių veisknys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m.*, Vilnius 2003; T. Błaszczak, *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*, Białystok 2017.

dochodziło nie tylko w kraju, lecz również za granicą⁹. Wśród Białorusinów kiełkował pomysł utworzenia oddziałów białoruskich w składzie WP. Ludzie ci przywiązywali bardzo dużą wagę do tej sprawy, licząc na to, że oddziały te zostaną załącznikiem armii białoruskiej. Wymownie oddają to słowa Łuckiewicza, który zanotował w swoim dzienniku: „Okupacja naszego kraju przez Polaków stała się faktem i trzeba z tym się liczyć. Należy się spodziewać, że okupacja ta potrwa nie mniej niż 2–3 lata, o ile bolszewicy nie wyprą Polaków wcześniej. Należy stwierdzić, że bez silnej armii składającej się z naszej ludności – białoruskiej armii narodowej – powrót bolszewików zawsze będzie możliwy. W związku z tym w interesie naszym [...] należy za wszelką cenę znaleźć wspólny język z Polakami i porozumieć się z nimi w kwestii armii”¹⁰.

Jeszcze 28 lipca 1919 r. Białoruska Rada Centralna Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny zwróciła się do rządu polskiego z prośbą o zezwolenie na formowanie oddziałów białoruskich, które miałyby wraz z Wojskiem Polskim walczyć z wspólnym wrogiem – Rosją bolszewicką. Józef Piłsudski, aczkolwiek nie od razu, pozytywnie ustosunkował się do tej prośby i 22 października 1919 r. wydał dekret o tworzeniu białoruskich formacji zbrojnych w sile dwóch batalionów, które miały powstać na podstawie dobrowolnego zaciągu. Na miejsce ich organizacji wyznaczono koszary w Słonimiu. Dowódcą oddziałów białoruskich mianowano płk. Hassana Konopackiego, który w swojej pracy organizacyjnej podlegał MSWojsk. za pośrednictwem DOG Grodno. Zakładano, że po odejściu na front oddziały białoruskie będą podlegać dowództwu frontu litewsko-białoruskiego, lecz pod względem uzupełnień i ewidencyjnym płk. Konopackiemu¹¹. Sprawami formowania oddziałów białoruskich miała zająć się BKW, utworzona na mocy wspomnianego dekretu naczelnika państwa polskiego. Skład kierownictwa tej organizacji był następujący: płk Hassan Konopacki (przewodniczący), Paweł Aleksyuk (wiceprzewodniczący), por. Aleksander Pruszyński, kpt. Andrzej Jakubiecki, Szymon Rak-Michajłowski, Justyn Muraszko, Antoni Owsianik. BKW rozpoczęła działalność w Wilnie, lecz na przełomie listopada i grudnia przeniosła się do Mińska. Białoruska Komisja Wojskowa składała się z kancelarii (wydziały: ogólny i gospodarczy) i podkomisji: regulaminowo-szkolnej, personalno-ewidencyjnej, agitacyjno-werbunkowej, kulturalno-oświatowej. Podkomisja kulturalno-oświatowa miała za zadanie organizowanie pracy nad podniesieniem stanu kulturalno-oświatowego wśród wojskowych – Białorusinów – przez elementarną naukę czytania i pisania w języku białoruskim, organizowanie odczytów, wykładów i pogadanek, zakładanie bibliotek i wydawanie broszur o treści historyczno-patriotycznej. Tymczasem podkomisja regulaminowa miała się zajmować tłumaczeniem na język białoruski polskich regulaminów i podręczników wojskowych¹².

20 listopada 1919 r. wiceminister spraw wojskowych gen. Kazimierz Sosnkowski wydał rozkaz o rozpoczęciu tworzenia formacji białoruskich, zgodnie z którym przewi-

⁹ *Węzeł polsko-białoruski 1918–1921. Dokumenty i materiały*, red. W. Materski, Warszawa 2018, s. 360–361.

¹⁰ A. Czarniakiewicz, *Czuży siarod czużyh...*, s. 105.

¹¹ Białoruskie Państwowe Archiwum Muzeum Literatury i Sztuki (BPAMLiSz), F. 3, op. 1, t. 157, Dekret Naczelnego Wodza w sprawie organizacji oddziałów białoruskich, k. 1.

¹² BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 157, Dekret Naczelnego Wodza w sprawie organizacji oddziałów białoruskich, 22 X 1919, k. 1.

dywano utworzyć tylko jeden batalion piechoty składający się z czterech kompanii. Do każdej z nich miał być przydzielony jeden oficer polski w charakterze instruktora oraz do każdej kompanii po czterech podoficerów. Ponadto przy dowództwie oddziałów białoruskich miała powstać rezerwa oficerska, w której oficerowie białoruscy mieli zostać przeszkoleni w zakresie musztry i służby wewnętrznej. DOG Grodno miało utworzyć w swoim składzie oddział do spraw białoruskich, do którego płk Konopacki miał przydzielić dwóch oficerów łącznikowych. Z kolei DOG Grodno miało też oddelegować jednego swojego oficera do BKW¹³. Tworzące się oddziały białoruskie miały być zaopatrywane w żywność, ekwipunek i pieniądze przez intendenta DOG Grodno¹⁴. Werbunek miał się odbywać przez Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich za pomocą jego lokalnych struktur. Do każdego PKU na ziemiach Białorusi przydzielano komisarza i pisarza wyznaczonego przez BKW. Przy komendanturach powiatowych wyznaczano oficerów tworzących spisy ochotników i kierujących ich do miejsc formowania oddziałów białoruskich, natomiast sprawami dokładnych spisów i przeglądów zajmować się mieli przedstawiciele BKW, im też nakazano przesłać akta osobiste ochotników. Do oddziałów białoruskich mogli się zaciągnąć oficerowie narodowości białoruskiej do 45 roku życia i szeregowcy w wieku od 18 do 40 lat. W uzasadnionych przypadkach mogły być przyjmowane także osoby młodsze i starsze¹⁵.

W celach propagandowych BKW prowadziło działalność wydawniczą w języku białoruskim. Wydano np. kilka ulotek, w których nawoływano ludność białoruską do walki w obronie ojczyzny. W jednej z nich czytamy m.in.: „Wolność, niepodległość i niepodzielność naszej ojczyzny – Białorusi możemy zdobyć dziś za pomocą broni naszych synów, naszych braci miłujących swoją ojczystą ziemię. Wrogowie nasi bolszewicy – moskale i moskiewscy generałowie – Denikinowie nacierają na naszą ziemię: chcą zaprowadzić w naszym kraju swe porządki moskiewskie. Bójcie się bracia – Białorusini tych porządków! [...] Trzeba wypędzić naszych zaciętych wrogów z naszej ziemi! Nasza Matka – Białoruś powinna być wolna, niepodzielna i niezależna! Bracia Białorusini! Kto może trzymać broń w rękach niech wstępuje do Białoruskiego Wojska Ludowego w celu obrony naszej Ojczyzny! Młodzież nasza krasa i nadzieja! Zwiemy Cię do wojska białoruskiego!”¹⁶. W 1920 r. nakładem BKW wydano broszurę „Padarunak biełaruskamu żaŭnieru” („Podarunek dla białoruskiego żołnierza”) o treści narodowo-patriotycznej¹⁷. Z Białoruską Komisją Wojskową podjęli współpracę niektórzy literaci białoruscy. Wśród nich należy wymienić uchodzącego za jednego z ojców współczesnej literatury białoruskiej Jankę Kupałę (właśc. Jan Łucewicz). Podkomisja kulturalno-oświatowa miała własną bibliotekę, w której znajdowało ponad 150 książek białoruskich, polskich i rosyjskich¹⁸.

¹³ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 157, Rozkaz MSWojsk. w sprawie organizacji oddziałów białoruskich, 20 XI 1919, k. 3, 8.

¹⁴ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 157, Rozkaz MSWojsk. w sprawie zarządzania gospodarczego oddziałów białoruskich, 15 I 1920, k. 11.

¹⁵ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Tymczasowy rozkaz dowódcy oddziałów białoruskich w sprawie zaciągu ochotników, b.d., k. 22.

¹⁶ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Ulotka „Narodzie Białoruski”, b.d., k. 64.

¹⁷ *Padarunak biełaruskamu żaŭnieru*, reprint: Mińsk 1992, s. 1–8.

¹⁸ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 159, Wykaz książek podkomisji kulturalno-oświatowej BKW, 4 V 1921, k. 18–20.

BKW opracowała również wzór munduru, który od początku listopada 1919 r. był używany w oddziałach białoruskich¹⁹.

Przewodniczący BKW płk Konopacki uważał za priorytet przygotowanie kadry oficerskiej i podoficerskiej dla przyszłego wojska białoruskiego. W związku z tym po rozmowach przedstawicieli BKW z Piłsudskim, 30 Białorusinów z Mińska oraz powiatów słuckiego i borysowskiego rozpoczęło w kwietniu 1920 r. 5-miesięczny kurs w Szkole Podchorążych Piechoty w Warszawie. Planowano również utworzenie w Słonimiu szkoły podoficerskiej dla 100 elewów. W tym celu zamierzano oddelegować z Ostrowiu Łomżyńskiego do Słonimia 4 oficerów i 15 podoficerów w charakterze instruktorów²⁰.

Białoruska Komisja Wojskowa borykała się z brakiem wykwalifikowanych fachowców. Urzędnicy wojskowi rekrutujący się z byłych oficerów armii carskiej nie spełniali wymagań BKW. Większość prawosławnych wykazywała poglądy moskalofilskie i monarchistyczne, zaś katolicy w większości już służyli w WP. W zaistniałej sytuacji kierownictwo BKW zmuszone zostało do zatrudnienia urzędników cywilnych na stanowiskach wojskowych. W trosce o morale tych ludzi od kandydatów wymagano m.in. znajomości języka białoruskiego, geografii, historii i literatury Białorusi. Wiosną 1920 r. podkomisja kulturalno-oświatowa zorganizowała 3-tygodniowe kursy białorusoznawstwa i przeegzaminowała wszystkich pracowników BKW. Wiosną 1920 r. podkomisja agitacyjno-werbunkowa przeprowadziła wykłady dla 20 przyszłych agentów werbunkowych²¹. Wszakże rzeczywistość dowiodła, że w praktyce z braku odpowiednich kandydatów zatrudniano osoby, którym wartości narodowe były obce²².

Na początku 1920 r. dowództwo polskie postanowiło zmienić zasady formowania oddziałów białoruskich. 6 lutego 1920 r. ogłoszono dekret o organizacji oddziałów białoruskich, wnosząc pewne zmiany w struktury BKW. W praktyce Białoruska Komisja Wojskowa została odsunięta od pracy agitacyjnej i werbunkowej, a jej kompetencje w tym zakresie przekazano Zarządowi Cywilnemu Ziem Wschodnich. Rola BKW sprowadzała się odtąd do prowadzenia kancelarii. Zgodnie z rozporządzeniem MSWojsk. z 16 marca 1920 r. przy komendach powiatowych miał się znajdować oficer białoruski, który prowadziłby rejestr imienny ochotników i przesyłał go do BKW²³. W marcu 1920 r. wszystkie sprawy związane z organizacją oddziałów białoruskich zostały przekazane DOE Mińsk, któremu też został podporządkowany płk Konopacki w pracy organizacyjnej. Nowym miejscem formowania jednostek białoruskich zostały Baranowicze²⁴.

Konstruktywną pracę BKW utrudniały konflikty wewnętrzne. Działacze białoruscy oskarżali się nawzajem o brak sukcesów. Hassan Konopacki uważał, że źródłem konfliktu

¹⁹ O. Łatyszczek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 231.

²⁰ Z. Karpus, *Białoruskie formacje wojskowe w Polsce w latach 1919–1921* [w:] *Pomorze – Polska – Europa. Studia i materiały z dziejów XIX–XX wieku*, Toruń 1995, s. 226–227; O. Łatyszczek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 127.

²¹ J. Gierowska-Koñaur, *Białoruska Komisja Wojskowa w świetle materiałów...*, s. 219.

²² BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 159, Pismo kierownictwa BKW do Oddziału Personalnego MSWojsk., b.d, k. 22.

²³ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 157, Rozkaz MSWojsk. w sprawie organizacji werbunku i zaciągu do oddziałów białoruskich, 16 III 1920, k. 14.

²⁴ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 157, Zmiana dekretu Naczelnego Wodza w sprawie organizacji oddziałów białoruskich, 25 III 1920, k. 18.

były nieporozumienia między nim a kierownictwem BKW, które usiłowało narzucić mu swoją wolę. Pułkownik podkreślał, że on wykonuje polecenia dowództwa polskiego, a nie działaczy białoruskich. W czasie posiedzenia plenarnego prezydium BKW 8 kwietnia 1920 r. w Mińsku jego wiceprzewodniczący Aleksyuk oskarżył Konopackiego o bezczynność²⁵. Nie czekając na rozstrzygnięcie sporu, płk Konopacki podał się 17 kwietnia do dymisji. Od 21 maja 1920 r. dowództwo nad oddziałami białoruskimi objął mjr Tunguz-Zawiślak, lecz jego współpraca z oficerami białoruskimi od samego początku układała się bardzo źle. Kadra oficerska BKW oskarżała go o ignorowanie Białorusinów w kierownictwie BKW, faworyzowanie oficerów nieznających języka białoruskiego itp.²⁶ Zresztą DOE Mińsk również nie miało najlepszej opinii na temat nowego dowódcy oddziałów białoruskich. Uważano, że „mjr Zawiślak mało się orientuje w sprawach białoruskich i nie może siłą faktu pogłębić tych znajomości do stopnia, w jakim je DOE posiada, a niezbędnych do prowadzenia spraw białoruskich, ze względu na stosunki w wojskach tych panujących – stosunki tendencyjne i nie zawsze dla sprawy polskiej przychylne. Tego mjr Zawiślak nie uznaje, w kontakt z DOE nie wchodzi i niejedną jeszcze szkodę, niepomierne od wymienionej większą sprowadzić może”²⁷.

Tymczasem nieporozumienia wśród działaczy białoruskich trwały w najlepsze. W prasie białoruskiej podnoszono głosy krytykujące działalność BKW, narzekano m.in. na ostrą selekcję ochotników. Na skutek sporów wewnętrznych 1 lipca 1920 r. przewodnictwa BKW zrzekł się Paweł Aleksyuk, który został oskarżony przez innych członków o nadużycia finansowe²⁸. Wówczas utworzono tymczasowe prezydium w składzie: kpt. Franciszek Kuszel, kpt. Andrzej Jakubiecki, płk Dawid Jakubowski i Antoni Owsianik. Konflikty wewnątrz kierownictwa BKW nie sposób wyjaśnić bez uwzględnienia ogólnej sytuacji polityczno-militarnej i stanu stosunków polsko-białoruskich w omawianym okresie. W obozie białoruskim narastało zniecierpliwienie z powodu braku wyraźnych deklaracji polskich w sprawie przyszłości Białorusi. W związku z tym wśród członków BKW zarysował się podział na tych, którzy zachowywali powściągliwość w stosunku do Polaków, uzależniając dalszą współpracę z Warszawą od kolejnych kroków strony polskiej, a tymi, którzy bezwarunkowo opowiadali się za współpracą z Polską. Do przeciwników współpracy z Polakami należeli przede wszystkim eserowcy białoruscy, którzy w celu zwalczania wpływów propolskich w ruchu białoruskim byli gotowi sprzymierzyć się z bolszewikami. Jesienią 1919 r. w Smoleńsku odbyła się wspólna konferencja Białoruskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów i Wszechrasyjskiej Partii Komunistycznej (bolszewików), wynikiem której było podpisanie porozumienia międzypartyjnego. Punkt 4 tego porozumienia zobowiązywał białoruskich eserowców do rozciągnięcia wpływów na BKW. Strona polska podejrzewała, że niektórzy działacze BKW za pomocą siatki komend powiatowych starają się rozbudzać wśród białoruskich żołnierzy i cywilnej ludności nastroje

²⁵ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Rozkaz dowódcy oddziałów białoruskich nr 20, 9 IV 1920, k. 10.

²⁶ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Zarys działalności BKW, b.d., k. 25–26.

²⁷ J. Gierowska-Kołłaur, *Białoruska Komisja Wojskowa w świetle materiałów...*, s. 143.

²⁸ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Protokół zebrania tymczasowego prezydium BKW, 3 VII 1920, k. 31; J. Gierowska-Kołłaur, *Białoruska Komisja Wojskowa w świetle materiałów...*, s. 147.

antypolskie²⁹. W sporządzonym w kwietniu 1920 r. przez DOE Mińsk sprawozdaniu z działalności BKW czytamy na temat stosunku członków BKW do Polski: „Widoczna niechęć, zarzuty nieudolności i niesumienności władz polskich wzg. BKW w celu tendencyjnego hamowania spraw białoruskich. Nienawiść do wszystkiego co polskie”³⁰. I choć podejrzenia strony polskiej pod adresem większości działaczy BKW nie znajdują potwierdzenia w źródłach, działalności wywrotowej wewnątrz tej organizacji nie należy lekceważyć.

Mimo wspomnianych trudności akcja werbunkowa jednak trwała. Do kwietnia 1920 r. zwerbowano kilkuset ochotników, aż w drugiej połowie kwietnia zamknięto punkty werbunkowe. Przez komisję kwalifikacyjną BKW przewinęło się łącznie 485 żołnierzy i urzędników wojskowych, z czego 272 przyjęto do służby wojskowej³¹. Analiza kwestionariuszy rejestracyjnych pozwala odtworzyć strukturę społeczno-zawodową i wyznaniową żołnierzy białoruskich. Średnia wieku ochotników wynosiła 26 lat. Pod względem miejsca urodzenia blisko 82 proc. stanowiły osoby urodzone na Białorusi, pozostali pochodzili przeważnie z Rosji. Wśród ochotników dominowali prawosławni (79 proc.), sporo było też katolików (13 proc.), zaś pozostałe 8 proc. stanowili wyznawcy islamu i judaizmu. 52 proc. wywodziło się ze środowisk chłopskich, 40 proc. – robotniczych, 4 proc. – urzędniczych, a resztę (4 proc.) stanowili uczniowie i studenci. Warto zaznaczyć, że 13 proc. ochotników słabo umiało pisać, a 14 proc. było analfabetami. Na uwagę zasługuje fakt, że zaledwie 70 proc. żołnierzy znało język białoruski, a 30 proc. rozmawiało i pisało wyłącznie po rosyjsku. Język polski rozumiało 40 proc. ochotników³². Przeważna większość (91 proc.) żołnierzy przed wstąpieniem do formacji białoruskich nie służyła wcześniej w żadnej armii. Niemniej zdarzali się doświadczeni i zaprawieni w walkach uczestnicy I wojny światowej³³.

Analizując przyczyny skromnych efektów akcji werbunkowej BKW, warto zaznaczyć, że polski i białoruski punkt widzenia całej kwestii znacznie się od siebie różniły. Polscy przedstawiciele tłumaczyli porażkę werbunku niskim poziomem świadomości narodowej ludności białoruskiej. Ponadto polskie dowództwo wojskowe krytycznie oceniało wartość zawodową i morale zwerbowanych ochotników, wśród których znajdowało się wiele ludzi o poglądach rusofilskich³⁴. Należy zaznaczyć, że ze względu na trwającą wojnę możliwości werbowania wartościowego materiału żołnierskiego były bardzo ograniczone. W szczególności dotyczyło to oficerów, większość których już wcześniej znalazła się w wojskach różnych państw: Polski, Litwy, Rosji bolszewickiej. A zatem z obiektywnych przyczyn nie było kogo wcielać do oddziałów białoruskich. Natomiast działacze białoruscy uważali, że przyczyną niepowodzenia jest dwuznaczne stanowisko polskiej administracji wojskowej i cywilnej w miejscach werbunku, pomi-

²⁹ *Krótki zarys kwestii białoruskiej*, Warszawa 1928, s. 89–93.

³⁰ J. Gierowska-Koźłaur, *Białoruska Komisja Wojskowa w świetle materiałów...*, s. 140.

³¹ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Zarys działalności BKW, b.d., k. 25.

³² BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 160, Ewidencja ochotników zgłoszonych do BKW w roku 1920, k. 1–165.

³³ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 159, Podanie płk A. Czunichina-Kaweckiego do BKW, 29 XII 1920, k. 4.

³⁴ J. Gierowska-Koźłaur, *Białoruska Komisja Wojskowa w świetle materiałów przechowywanych w Fundzie Trofejnym w Moskwie*, „Nowy Prometeusz” 2018, nr 11, s. 141.

mo ustaleń przyjętych w Warszawie. Zdaniem działaczy białoruskich działalność BKW była tolerowana przez miejscową administrację polską, lecz niewspierana, jak to nazywał dekret Piłsudskiego. Przykładem może być działalność inspektora politycznego okręgu mińskiego Cywilnego Zarządu Ziem Wschodnich Fastowicza-Zagórskiego, który najpierw podpisał zezwolenie na prowadzenie werbunku do formacji białoruskich w podległym mu okręgu, a 27 kwietnia 1920 r. wydał poufny okólnik do starostw powiatowych, w którym pisał: „w powiatach coraz aktywniej przejawiają się białoruscy działacze [...] Należy uważać, aby działacze ci pomimo specjalnych pozwoleń na ich działalność działali wyłącznie w kwestiach, na które te zezwolenie otrzymali. Konieczne jest powstrzymanie ich działalności nie na polu kulturalno-oświatowym, lecz polityczno-państwowym. Szczególną uwagę należy zwracać na wszelkie przejawy prowadzenia przez nich akcji werbunkowej do oddziałów białoruskich, gdyż leży to w gestii komisariatu werbunkowego zarządu cywilnego”³⁵.

Z białoruskiego punktu widzenia u podstaw negatywnego nastawienia administracji polskiej do działalności BKW leżał brak uznania przez Polskę niepodległości Białorusi. Działacze BKW uważali, że brak sukcesów organizacji wynikał nie z bierności ludności białoruskiej, lecz z „przedłużającej się gmatwaniny politycznej w stosunkach białorusko-polskich”³⁶. Wynikało to z rozbieżności interesów polskich i białoruskich. Działacze białoruscy podjęli się współpracy z Polską w sprawie tworzenia białoruskich oddziałów wojskowych kierując się konkretnym celem politycznym. Oddziały te traktowano jako załączek przyszłej armii państwa białoruskiego, którego granice i uznanie przez Polskę pozostawały kwestią otwartą. Akcja werbunkowa odbywała się na terenach, których przyszłość wielu przedstawicieli polskich elit politycznych widziało w granicach Polski, a do których niewątpliwie rościli sobie prawo Białorusini. Działalność BKW na tych terenach napawała obawą działaczy ZCZW, którzy opowiadali się za przyłączeniem tych ziem do Polski. Nie wydaje się jednak prawdopodobne, że sprzeciw administracji polskiej na Kresach mógł być główną przyczyną niepowodzenia akcji werbunkowej. Blżej prawdy jest Oleg Łatyszonek, który zauważa, że w pracy BKW dała się odczuć pewna bezradność i nieudolność kierownictwa tej organizacji, które nie potrafiło wykorzystać nawet tego potencjału, którym dysponowali³⁷. Pogląd ten podzielali niektórzy członkowie BKW, którzy uważali, że w jej składzie znalazło się wielu przypadkowych i bezideowych ludzi, którzy kompromitowali działalność organizacji³⁸.

Ze względu na niedużą liczbę żołnierze białoruscy zostali zgrupowani w Mińsku, a nie w Baranowiczach jak zamierzano wcześniej. Jednak pobyt w tym mieście nie trwał długo. W wyniku ofensywy Armii Czerwonej latem 1920 r. BKW i oddział białoruski ewakuowano na zachód. Najpierw Białorusini, nie biorąc udziału w walkach, z Mińska dotarli do Wołkowyska, dokąd 9 lipca przybyła część kierownictwa BKW. W tymże dniu odbyło się posiedzenie kierownictwa komisji, na którym postanowiono wysłać

³⁵ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 157, Okólnik inspektora politycznego okręgu mińskiego Cywilnego Zarządu Ziem Wschodnich, 27 IV 1920, k. 19.

³⁶ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Zarys działalności BKW, b.d., k. 24.

³⁷ O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 138–139, 145.

³⁸ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 159, List por. Adama Bildziukiewicza do przewodniczącego BKW, 26 III 1921, k. 13.

telegram do Belwederu z prośbą o wyznaczenie nowego miejsca postoju oddziałów białoruskich³⁹. Następnie, w pojedynkę i małymi grupami Białorusini wycofywali się na zachód, pokonując trasę przez Siedlce i Warszawę. Ostatecznie dowództwo polskie postanowiło skoncentrować ich w Łodzi. W lipcu do tego miasta przybyli płk Jakubowski, kpt. Kuszel i kpt. Jakubiecki, którzy kontynuowali pracę komisji. Ewakuację oddziałów białoruskich należy uznać za pełne fiasko, na zachód udało się bowiem wywieźć jedynie 25 oficerów i 50 szeregowców. Większość wojskowych wróciła do domu lub trafiła do niewoli bolszewickiej. Kierownictwo BKW obarczyło winą za nieudaną ewakuację polskie władze wojskowe, którym zarzucono odmowę przyjęcia żołnierzy białoruskich do transportu. W liście do naczelnika państwa polskiego działacze BKW pisali, że szef Oddziału II 4 armii zakomunikował kierownictwu BKW, że przyjęcie ich do transportu jest niemożliwe ze względu na brak wagonów i w zamian zaproponował Białorusinom pieszy marsz. W wyniku tego ewakuacja do Wołkowyska nastąpiła pieszym marszem, a wyjazd kancelarii BKW odbył się w pośpiechu i bezładzie⁴⁰. Tymczasem w źródłach polskich brak informacji na temat szczegółów tej ewakuacji.

Jesienią 1920 r. Łódź stała się ostatnim miejscem pobytu wojskowych narodowości białoruskiej. Do członków BKW i garstki żołnierzy ewakuowanych z Mińska dołączył pluton Białorusinów, absolwentów szkoły podchorążych piechoty w Warszawie. W związku z tym, że jedni członkowie kierownictwa BKW nie ewakuowali się na zachód (np. Rak-Michajłowski), a drudzy nie utrzymywali kontaktu z organizacją, w Łodzi nastąpiła reorganizacja. 3 października 1920 r. Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego poinformowało BKW o przyjęciu dymisji komisji w składzie Aleksander Pruszyński (zmarł w 1920 r.), Antoni Owsianik, Paweł Aleksiuik, Franciszek Kuszel, Andrzej Jakubiecki, Dawid Jakubowski, Szymon Rak-Michajłowski i Franciszek Umiastowski i powołaniu nowego składu, w którym poza inż. Umiastowskim, płk. Jakubowskim, kpt. Jakubieckim i kpt. Kuszelem znalazł się kpt. Edmund Jakobini⁴¹.

We wrześniu Piłsudski uznał nowe kierownictwo BKW i zezwolił na dalszą akcję werbunkową. Kierownictwo BKW uważało, że praca werbunkowa powinna zostać rozciągnięta na terytorium Litwy Środkowej, gdzie w obozach internowanych znajdowało się wielu Białorusinów⁴². W praktyce jednak akcja werbunkowa ograniczyła się do Grodzieńszczyzny, która po zwycięskiej ofensywie ponownie została zajęta przez WP. Jesienią 1920 r. agenci werbunkowi BKW odwiedzili powiaty grodzieński, wołkowyski, lidzki i sokólski, gdzie zostali dość przychylnie przyjęci przez miejscowych chłopów⁴³. W czasie akcji werbunkowej rozklejano ogłoszenia i plakaty, rozdawano prasę białoruską. Wówczas plakaty białoruskie pojawiły m.in. w Grodnie, Krynkach, Mostach, Łunnie, Plisie, Skidlu. Wyniki pracy BKW na tym terenie można uznać za swoisty probierz stosunku miejscowej ludności nie tylko do BWK, lecz do idei niezależnego państwa białoruskie-

³⁹ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 159, Pismo prezydium BKW do Józefa Piłsudskiego, VII 1920, k. 25.

⁴⁰ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Protokół posiedzenia prezydium BKW, 9 VII 1920, k. 32; *ibidem*, t. 159, Pismo prezydium BKW do Józefa Piłsudskiego, VII 1920, k. 25.

⁴¹ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 157, Pismo Naczelnego Dowództwa WP do BKW, 3 X 1920, k. 24.

⁴² BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Protokół posiedzenia prezydium BKW, 28 II 1921, k. 3.

⁴³ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Raport agenta werbunkowego BKW, 13 XI 1920, k. 35.

go. W zgodnej opinii wszystkich białoruskich oficerów werbunkowych ludność wiejska na Grodzieńszczyźnie popierała ideę niepodległości Białorusi⁴⁴. Przytoczmy fragment raportu agenta werbunkowego kpt. Bazylego Siemieniaki, który pisał: „Wszyscy bardzo wsłuchują się w rozmowy o niepodległości Białorusi, wsłuchują się z oczami pełnymi ochoty słuchać o tym więcej i więcej [...] Gazety rozchwytują bardzo szybko, bo każdy gospodarz strasznie chce się dowiedzieć czegoś o naszej pracy i to tym, co już zostało zrobione dla niepodległości Białorusi. Niepodległości bardzo pragną Żydzi, za nimi – prawosławni, ale katolicy nie chcą o tym słyszeć”⁴⁵.

Obecność oficerów werbunkowych przyczyniła się do aktywizacji miejscowej inteligencji białoruskiej, która wiązała z nimi nadzieje na renesans białoruskiego życia narodowego w tym regionie. Jeden z oficerów BKW Sergiusz Kozieka uważał, że w Wołkowysku powinna powstać organizacja białoruska i szkoła, co znacznie przyczyni się do spopularyzowania białoruskich idei narodowych⁴⁶. Optymizm działaczy białoruskich był jednak przedwczesny. Wspomniany wcześniej Kozieka twierdził, że ludność na ogół pozytywnie ustosunkowuje się do idei niepodległej Białorusi, chętnie czyta gazety białoruskie i pragnie wysłać dzieci do szkół białoruskich, lecz do wojska iść nie chce w obawie przed ewentualnymi represjami⁴⁷. Działacze BKW byli przekonani, że jedyną możliwością pozyskania żołnierzy do oddziałów białoruskich jest mobilizacją, a nie zaciąg ochotniczy⁴⁸.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na pewne trudności i przeszkody w pracy oficerów werbunkowych. Trzeba podkreślić, że sytuacja narodowościowa na Grodzieńszczyźnie nie sprzyjała akcji białoruskiej. Działacze białoruscy mogli znaleźć oparcie w ludności wyznania prawosławnego, jednak w tym regionie była ona w mniejszości. Wynikało to z faktu, że 1915 r. te tereny zostały objęte masową ewakuacją, na której skutek większość prawosławnych mieszkańców regionu opuściła swoje domy i wyruszyła w głąb Imperium Rosyjskiego. Z większym dystansem do haseł białoruskich odnosili się katolicy, zatem wśród nich BKW nie mogła odnieść większego sukcesu. Pracę oficerów BKW utrudniał również fakt, że w tym samym czasie trwał werbunek prowadzony przez zwolenników gen. Stanisława Bułaka-Bałachowicza. Z raportu agenta BKW działającego na terenie powiatu grodzieńskiego wynika, że „bałachowcy” uprawiali szkodliwą propagandę przekonując chłopów, że Białoruska Komisja Wojskowa nie ma nic wspólnego z niepodległością Białorusi, bo prowadzi werbunek do wojska polskiego, a nie białoruskiego. Chcąc pozyskać chłopów, „bałachowcy” umiejętnie dostosowywali się do sytuacji i w zależności od preferencji ludności raz podawali się za bojowników o „jedyną i niepodzielną Rosję”,

⁴⁴ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Raport agenta werbunkowego BKW dotyczący przebiegu akcji werbunkowej na terenie powiatu lidzkiego, 16 XI 1920, k. 49; *ibidem*, Raport agenta werbunkowego BKW dotyczący przebiegu akcji werbunkowej na terenie powiatu grodzieńskiego, 28 X 1920, k. 52.

⁴⁵ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Raport agenta werbunkowego BKW, 2 XI 1920, k. 36.

⁴⁶ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Raport agenta werbunkowego BKW dotyczący przebiegu akcji werbunkowej na terenie powiatu grodzieńskiego, 2 XI 1920, k. 47.

⁴⁷ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, List agenta werbunkowego BKW Sergiusza Kazieki do Jakubeni, 17 XI 1920, k. 40.

⁴⁸ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Raport agenta werbunkowego BKW, 27 XI 1920, k. 44; BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Raport agenta werbunkowego BKW dotyczący przebiegu akcji werbunkowej na terenie powiatu grodzieńskiego, 29 X 1920, k. 55.

a raz za patriotów niezależnej Białorusi⁴⁹. Zdarzały się również przypadki, gdy oficerowie werbunkowi byli zatrzymywani przez miejscowe władze pod zarzutem uprawiania nielegalnej agitacji. Świadczy to o braku koordynacji akcji werbunkowej między dowództwem w Warszawie a miejscową administracją⁵⁰.

W wyniku akcji werbunkowej udało się pozyskać do oddziałów białoruskich zaledwie 78 ochotników. Najlepiej akcja werbunkowa rozwijała się w listopadzie, kiedy tygodniowo przyjmowano do 10 ochotników, najgorzej szła w październiku, w którym zwerbowano zaledwie 6 osób. Brak informacji na temat miejsca pochodzenia ochotników, lecz wiadomo, że część z nich stanowili jeńcy Armii Czerwonej. Z tych ludzi w listopadzie 1920 r. w Grodnie została utworzona białoruska kompania etapowa (z por. Anatolem Pleskaczewskim jako dowódcą). Przez większość czasu kompania pozostawała bezczynna, co przełożyło się na morale żołnierzy. Z dziennika rozkazów dowództwa wynika, że często zdarzały się bójkі, przypadki kradzieży i samowolnego opuszczenia służby. Część żołnierzy przebywała poza koszarami, wynajmując prywatne mieszkania, co było sprzeczne z regulaminem. Jednocześnie dowództwo narzekało na to, że żołnierze mało używają języka białoruskiego i wbrew zakazowi posługują się innymi językami⁵¹. Na morale miały wpływ bardzo złe warunki, w których znaleźli się wojskowi. Żołnierzom nie zapewniono odpowiednich warunków mieszkaniowych, na skutek czego przez całą zimę ok. 70 osób gnieździło się w małym i źle ogrzewanym pomieszczeniu. Ponadto żołnierze nie mieli umundurowania. W lutym 1921 r. kompania została rozwiązana⁵².

Tymczasem w obliczu niepewności dalszego losu sprawy białoruskiej wśród członków BKW w Łodzi panowało poczucie trwogi. Jeden z działaczy BKW w ten sposób opisywał okres łódzki tej organizacji: „Pobyt w Łodzi przeciąga się już 8 miesięcy i strasznie irytuje zarówno żołnierzy, jak i oficerów. W duszy każdego z nas rośnie poczucie beznadziei w kwestii formowania wojska. [...] Dalsze przebywanie w tym położeniu jest niemożliwe. [...] Jeśli uda się rozwijać działalność BKW aż do tworzenia Białoruskich Narodowych Sił Zbrojnych, to powinno to odbywać się nie w Łodzi, lecz na ziemiach zamieszkałych przez Białorusinów. Właśnie dlatego BKW powinna być przeniesiona do swojego ojczystego narodu, w przeciwnym bowiem wypadku kwestia tworzenia białoruskich formacji spełźnie na niczym”⁵³.

W listopadzie 1920 r. BKW wysłała grupę swoich oficerów do powiatu słuckiego, gdzie doszło do zbrojnego wystąpienia antybolszewickiego. W celu wsparcia I Słuckiej Brygady Strzelców wojsk BRL z Łodzi na Słuczczynę wyjechało dwunastu oficerów BKW (Białoruskiej Komisji Wojskowej). W praktyce do miejsca postoju brygady białoruskiej dotarło

⁴⁹ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Raport agenta werbunkowego BKW dotyczący przebiegu akcji werbunkowej na terenie powiatu grodzieńskiego, listopad 1920, k. 47.

⁵⁰ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 15, Raport agenta werbunkowego BKW, 20 XI 1920, k. 38; *ibidem*, t. 159, List S. Kaziuki do E. Jakobini, 28 XI 1920, k. 12.

⁵¹ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 161, Dziennik rozkazów dziennych białoruskiej kompanii etapowej, XI 1920 – II 1921, k. 3, 8, 23, 24, 37, 48.

⁵² A. Czarniakiewicz, *narodzennje bielaruskaj Harodni. Z historyi nacyjanalnahu ruchu 1909–1939 hadou*, Mińsk 2015, s. 71–72.

⁵³ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Zarządzenia BKW, b.d., k. 26.

tylko czterech, którzy później wzięli czynny udział w walkach z Armią Czerwoną, piastując kluczowe stanowiska dowódcze w I Śluckiej Brygadzie⁵⁴.

Udział oficerów BKW w powstaniu antybolszewickim na Śluczczyźnie było ostatnim przedsięwzięciem tej organizacji w realnej walce z bolszewikami. W późniejszym okresie główna praca komisji skupiała się na pracy kulturalno-oświatowej i wydawniczej (tłumaczeniu polskich regulaminów wojskowych na język białoruski)⁵⁵. Członkowie BKW zamierzali wydać jednodniówkę dla wojskowych – Białorusinów. W tym celu podkomisja kulturalno-oświatowa wystosowała apel do literatów, artystów, naukowców i organizacji kulturalno-oświatowych z prośbą o nadesłanie materiałów historycznych⁵⁶. Działacze BKW próbowali odnaleźć się w nowej sytuacji politycznej, która zaistniała po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej. Liczono na to, że organizacja będzie kontynuować działalność po przejściu wojska na stopę pokojową. W marcu 1921 r. działacze BKW rozważali możliwość opracowania memoriału do Oddziału II Sztabu Generalnego WP zawierającego konkretne propozycje dotyczące dalszej pracy komisji i oddziałów białoruskich. Zamierzano wystąpić do dowództwa polskiego o przeniesienie BKW z Łodzi na wschód: do Grodna, Lidy, Wołkowyska lub Wilna⁵⁷.

Powyższym planom nie dane było się ziszczyć. Zawarcie traktatu ryskiego w marcu 1921 r. przekreśliło dalsze plany tworzenia białoruskich formacji wojskowych w służbie polskiej. Zgodnie z postanowieniami tego traktatu układające się strony zobowiązały się, że żadna z nich nie będzie popierać na swoim terytorium działań wymierzonych w interesy drugiej. Postanowienie to przesądziło o likwidacji Białoruskiej Komisji Wojskowej. W konsekwencji 20 kwietnia 1921 r. MSWojsk. wydało decyzję o likwidacji BKW, zgodnie z którą do 15 maja wszystkie formacje białoruskie miały zostać zlikwidowane, czym obarczono dowództwo Okręgu Generalnego Łódź. Oficerowie i szeregowcy podlegali zwolnieniu z możliwością wypłaty niezbędnych środków finansowych. Szeregowcy, którzy wyrazili chęć pozostania w Wojsku Polskim, mieli możliwość dołączenia do batalionów rezerwowych⁵⁸.

Zwolnieni członkowie BKW mogli składać podania do władz wojskowych o przyjęcie do WP, a do czasu zaliczenia w skład Wojska Polskiego służyli w batalionach zapasowych. Wiadomo, że spośród członków BKW podania o wcielenie do WP złożyło dziewięciu oficerów i jeden podchorąży. Po rozpatrzeniu podań w listopadzie 1921 r. pięciu niższych oficerów przyjęto do WP (byli to kpt. Kuszel, porucznicy Wiktor Rodczenko i Piotr Kunda,

⁵⁴ Pod. Teodor Januszenko został mianowany szefem wywiadu i kontrwywiadu I Śluckiej brygady. Kpt. Antoni Sokół-Kutyłowski najpierw został dowódcą I pułku I Śluckiej brygady, a od grudnia 1920 r. objął dowództwo nad całą brygadą. Pod jego rozkazami ta jednostka w grudniu 1920 r. przekroczyła linię demarkacyjną i została internowana w Polsce. Kpt. Antoni Boryk objął stanowisko szefa sztabu I Śluckiej brygady. Kpt. Andrzej Jakubiecki w grudniu 1920 r. został mianowany Naczelnym Wodzem Wojsk Białoruskiej Republiki Ludowej. *Ślucki zbrojny czyn 1920 h. u dokumentach i uspaminach*, red. A. Hieś, U. Lachouski, U. Michniuk, Mińsk 2006, s. 321, 333, 334.

⁵⁵ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Protokół posiedzenia prezydium BKW, 28 II 1921, k. 3.

⁵⁶ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 158, Odezwa kierownictwa podkomisji kulturalno-oświatowej BKW pt. „Do wszystkich Białorusinów”, b.d., k. 56.

⁵⁷ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 159, List por. Adama Bildziukiewicza do przewodniczącego BKW, 26 III 1921, k. 13–14.

⁵⁸ BPAMLiSz, F. 3, op. 1, t. 157, Pismo Oddziału II Sztabu Generalnego WP do BKW w sprawie likwidacji oddziałów białoruskich, 20 IV 1921, k. 26.

podporucznicy Eliasz Diechtiarow i Włodzimierz Podgórski oraz podchorąży Mateusz Obuchowski). Zostali oni skierowani do oddziałów WP, tylko Rodczenko otrzymał przydział do Korpusu Ochrony Pogranicza⁵⁹. Natomiast odrzucono wnioski starszych oficerów – płk. Stefana Przyłuckiego i Aleksandra Czunichina-Kaweckiego oraz urzędników wojskowych Michała Jakubowskiego i Józefa Bieloboki. Co prawda, pułkownicy Przyłucki i Czunichin-Kawecki później zostali przyjęci do MSW: pierwszy objął dowództwo nad 36 batalionem celnym (Łódź), a drugi został dowódcą 33 batalionu celnego (Brześć)⁶⁰. Wielu byłych członków BKW w okresie międzywojennym odniosło sukcesy zawodowe jako oficerowie WP⁶¹.

Podsumowując, należy podkreślić, że Białorusini byli pierwszymi sojusznikami Polski w wojnie z bolszewicką Rosją. Jednak tworzenie białoruskich formacji zbrojnych w składzie Wojska Polskiego z rozmaitych względów nie rozwinęło się na dużą skalę, pozostając dość marginalnym epizodem tej wojny. Złożyło się na to kilka istotnych przyczyn: nieporozumienia wśród działaczy białoruskich, nieudolność części członków BKW, działalność wyrotowa czynników wrogich Polsce, niski poziom świadomości narodowej wśród ludności białoruskiej, bliżej nieokreślony stosunek władz polskich do idei niepodległości Białorusi. Niemniej jednak sam fakt istnienia tych formacji wymownie pokazuje, że część działaczy białoruskich liczyła na to, że przy wsparciu Polski uda się stworzyć niezależną Białoruś.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Białoruskie Państwowe Archiwum Muzeum Literatury i Sztuki
Centralne Archiwum Wojskowe
Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego

OPRACOWANIA

Błaszczak T., *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*, Białystok 2017.

Czarniakiewicz A., *Czuży siarod czużych. Pawieł Aliaksiuk i białaruskija „pałanafity”*, Mińsk 2017.

Czarniakiewicz A., *Naradżennie białaruskaj Harodni: Z historyi nacyjanalnahu ruchu 1909–1939 hadou*, Mińsk 2015.

Gierowska-Koźłaur J., *Białoruska Komisja Wojskowa w świetle materiałów przechowywanych w Fondzie Trofiejnym w Moskwie*, „Nowy Prometeusz” 2018, nr 11, s. 129–242.

Gimžauskas E., *Baltarusių veisknys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m.*, Vilnius 2003.

⁵⁹ CAW, Akta personalne W. Rodczenki, AP 1585; CAW, Akta personalne E. Diechtiarowa, AP 4466.

⁶⁰ CAW, AP 2402, Akta personalne płk. A. Czunichina-Kaweckiego; *ibidem*, AP 10895, Akta personalne płk. S. Przyłuckiego.

⁶¹ J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918–1945*, Warszawa 2007, s. 102–106.

- Gomółka K., *Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918–1922*, Warszawa 1994.
- Gomółka K., *Polskie ugrupowania polityczne wobec kwestii białoruskiej 1918–1922*, Warszawa 1989.
- Grzybowski J., *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918–1945*, Warszawa 2007.
- Karpus Z., *Białoruskie formacje wojskowe w Polsce w latach 1919–1921* [w:] *Pomorze – Polska – Europa. Studia i materiały z dziejów XIX–XX wieku*, Toruń 1995.
- Karpus Z., *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń 1999.
- Krótki zarys kwestii białoruskiej*, Warszawa 1928.
- Lewandowski L., *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XI 1918 – IV 1920)*, Warszawa 1962.
- Łatyszonek O., *Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923*, Białystok 1995.
- Łażko R., *Sproby zakluczenia białorusko-polskiego sojuza u 1919 h.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2001, z. 15.
- Michałuk D., *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010.
- Nowak A., *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Kraków 2001.
- Padarunak białoruskamu żaŭnieru*, reprint: Mińsk 1992.
- Śluki zbrojny czyn 1920 h. u dokumentach i uspaminach*, red. A. Hieś, U. Lachouski, U. Michniuk, Mińsk 2006.
- Węzeł polsko-białoruski 1918–1921. Dokumenty i materiały*, red. W. Materski, Warszawa 2018.

Białoruska Komisja Wojskowa: powstanie i działalność (1919–1921)

Jednym z głównych terenów walk między odrodzonym państwem polskim a Rosją bolszewicką były tereny Białorusi. W latach 1919–1920 przez te ziemie kilkakrotnie przetoczył się front wojenny. Stosunek Białorusinów do walczących stron był zróżnicowany. Przynajmniej część społeczności białoruskiej opowiedziała się po stronie Polski. W październiku 1919 r. grupa współpracujących z Polską działaczy białoruskich uzyskała zgodę Józefa Piłsudskiego na formowanie białoruskich oddziałów wojskowych w składzie WP. Organizacją odpowiedzialną za formowanie jednostek białoruskich była Białoruska Komisja Wojskowa (BKW). Białorusini byli pierwszymi sojusznikami Polski w wojnie z Rosją bolszewicką. Współpraca polsko-białoruska w zakresie tworzenia oddziałów białoruskich napotykała liczne trudności i w konsekwencji nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. W obliczu ofensywy Armii Czerwonej latem 1920 r. BKW została ewakuowana do Łodzi, gdzie kontynuowała swą działalność do początku 1921 r. Traktat pokojowy w Rydze (marzec 1921 r.) ostatecznie przesądził o likwidacji BKW i jednostek białoruskich w składzie Wojska Polskiego.

SŁOWA KLUCZOWE

Wojna polsko-sowiecka, Wojsko Polskie, Białorusini, Białoruska Komisja Wojskowa

The Belarusian Military Commission: Establishment and Activities (1919–1921)

One of the main areas of struggle between the reborn Polish state and Bolshevik Russia was the territory of Belarus. In 1919–1920, the war swept through these lands several times. The Byelorussians' attitude to the warring sides was varied. At least part of the Belarusian community took the side of Poland. In October 1919, a group of Byelorussian activists cooperating with Poland obtained Józef Piłsudski's consent to form Byelorussian military units as part of the Polish Army. The organisation responsible for the formation of Byelorussian units was the Byelorussian Military Commission (BKW). Byelorussians were Poland's first allies in the war with Bolshevik Russia. Polish-Byelorussian cooperation in the formation of Byelorussian units encountered numerous difficulties and, consequently, did not bring the expected results. In the face of the Red Army offensive in summer 1920, the Byelorussian Military Commission was evacuated to Łódź, where it continued its activities until the beginning of 1921. The peace treaty in Riga (March 1921) finally resolved the liquidation of the Byelorussian Military Commission and the Belarusian units within the Polish Army.

KEYWORDS

Polish-Soviet war, Polish Army, Belarusians, Belarusian Military Commission

JERZY GRZYBOWSKI – doktor habilitowany, prof. ucz., pracownik Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się historią wojskową, polityczną i religijną Białorusi XX wieku. Bada również stosunki polsko-białoruskie w latach 1918–1945 oraz dzieje diaspory białoruskiej na Zachodzie. Autor około 250 publikacji naukowych w kraju i za granicą, w tym siedmiu monografi.

JERZY GRZYBOWSKI – PhD with habilitation, works in the Department of Intercultural Studies of Central and Eastern Europe at the University of Warsaw. He deals with the military, political and religious history of 20th century Belarus. He also studies Polish-Belarusian relations between 1918 and 1945 and the history of the Belarusian diaspora in the West. He has the author of about 250 scientific publications in Poland and abroad, including seven monographs.